

TYMOTEUSZ PIOTR OLSIŃSKI OFM
Wrocław, WSD *Antonianum*

300 LAT PLENEROWEGO SANKTUARIUM I PASYJNEJ POBOŻNOŚCI LUDOWEJ NA GÓRZE ŚWIĘTEJ ANNY

Istotne miejsce w sanktuarium annogórskim zajmuje Kalwaria. Jest ona miejscem realizowania się pobożności ludowej związanej z kultem Męki Pańskiej. Cała Kalwaria, a więc obszar wytyczony przez jej drogi, zabudowania, ich formy architektoniczne oraz rzeźbiarskie i malarskie wyposażenie wnętrza, stanowi przestrzeń, w której celebrowane jest nabożeństwo Męki Pańskiej oraz poprzez którą pobożność pasyjna wyrażana jest na zewnątrz, a obszar kalwaryjski stanowi formę plenerowego sanktuarium.

1. Zamyśl kopiowania Jerozolimy z czasów Jezusa

Kalwaria, rozumiana jako przestrzenne odwzorowanie miasta Jerozolimy, sama w sobie stanowi plenerowe sanktuarium. Nazwę swoją bierze od miejsca, na którym został ukrzyżowany Jezus, „zwanego Golgotą, to znaczy miejscem Czaszki” (Mt 27,33). Owo wzgórze ukrzyżowania, przetłumaczone na język łaciński terminem *calvaria*, stało się określeniem nie tylko samego miejsca śmierci Chrystusa, ale również nazwą „Nowej Jerozolimy”¹, która poprzez podobieństwo krajobra-

¹ „Nowa Jerozolima” to określenie wielu Kalwarii, które powstały w Europie na wzór tej w Jerozolimie. Mają one za zadanie przybliżyć miejsca święte tym, którzy nie mogli z różnych przyczyn pielgrzymować do Ziemi Świętej. Do nich również należy Kalwaria na Górze św. Anny. Najstarszym odwzorowaniem Jerozolimy była założona przez Pertoniusza Jerozolima Bolońska, mocno przebudowana w XII w., następnie Sanktuarium Grobu Pańskiego w Konstancji i Sankt Gallen z końca X w. oraz późniejsze w: Fuldzie, Piacenzie, Cambrai, Akwizgranie, Mediolanie, Eichstätt, Kordobie, Schwatz k. Innsbrucka, Seefeld czy Tollbach: zob. J. KOPEĆ, *Kalwaria*, EK 8, k. 414. Nazwą tą określa się również annogórską Kalwarię, a autor pierwszego modlitewnika kalwaryjskiego, o. Wacław Waxmański, zamieszcza ją w tytule; zob. W. WAXMAŃSKI, *Nowa Jerozolima albo kalwarya Catej Męki Jezusowej y Bolesney Matki Jego Maryi Panny wyrażająca Drogi w Gornym Śląsku na Gorach Chełm, teraz Anny Świętey nazwanych, od Jaśnie Wielmożnych Fundatorów Grafów De Gaschin wystawiona Roku zaś Pańskiego 1764. W Uroczystość Podwyższenia Krzyża S. wprowadzona; zupełnemi Odpustami od O. S. P. Klemensa XIII. Nadana; a dla wygody pobożnego ludu, służącemina tę S. Podróż Uwagami, Modlitwami i Pieśniami, z przydatkiem krótkiego nabożeństwa do Anny S. na tej Gorze Cudami i Łaskami sławney, opatrzona*, Wrocław 1767 (Biblioteka Wojewódzka w Opolu, nr 2360).

zowe, terenowe, architektoniczne nawiązuje do jerozolimskich miejsc związanych z historyczną Męką i Śmiercią Zbawiciela.

Kalwaria jerozolimska, położona poza obrębem Świętego Miasta i naznaczona krzyżową śmiercią Jezusa, już od II w. była miejscem nawiedzonym przez pobożnych chrześcijan. Cesarz Hadrian ok. 135 r. wznosił na jej szczycie pogańską świątynię, w miejsce której cesarz Konstantyn Wielki wybudował pięcionawową bazylikę oraz rotundę nad Grobem Chrystusa. Bazyliki, zwane odpowiednio *Martyrion* i *Anastasis*, bardzo wczesnie stały się miejscami świętymi dla chrześcijan, licznie nawiedzający je, by tam wspominać zbawcze wydarzenia, a także uczestniczyć w uroczystości sprawowanej liturgii². Świątynie, wielokrotnie niszczone przez niewiernych, zostały dźwignięte z gruzów przez krzyżowców w 1149 r., którzy zachowali w bryle jedynie około połowy struktury budowli Konstantyna. Dzisiejsza bazylika, przebudowana w XIX w., skrywa w sobie najświętsze miejsca dla chrześcijan, stając się dla nich ważnym celem pielgrzymkowym. Należy również stwierdzić, że pielgrzymowanie, zwłaszcza pod koniec średniowiecza, nastęrczało coraz więcej niebezpieczeństw. Wymagało również nakładu wielu środków finansowych, przez co pozostawało zarezerwowane dla wąskiej grupy³.

Z tych to przyczyn, ale również i z pobudek pobożnościowych, powstawały w Europie liczne sanktuaria pasyjne, będące kopiami jerozolimskich miejsc świętych i przenoszące ich klimat i podobieństwo, wykorzystując w tym celu miejscowy krajobraz. Swój bujny rozkwit Nowe Jerozolimy przeżywały w XV i XVI w., a prym w ich promowaniu wiedli bożogrobcy oraz franciszkanie, gdyż fenomen ten związany był z nowatorskim ówczesnie modelem pobożności chrześcijańskiej św. Franciszka z Asyżu. Również w Europie Środkowej powstają liczne Kalwarie, które swym założeniem terenowo-architektonicznym do złudzenia przypominają najważniejsze elementy Jerozolimy z czasów Jezusa. Franciszkańska Kalwaria w Varallo pod Mediolanem wita pielgrzymów słowami „Ujrzy Jerozolimę, kto nie może pielgrzymować do prawdziwej Jerozolimy”.

Z początkiem XVII w. następuje rozkwit Kalwarii na terenie Polski, a także na terenie ówczesnego Śląska. W tym czasie zauważa się rozkwit pobożności pa-

² Na Golgocie, w *Martyrion*, corocznie w Wielki Piątek wierni adorują i całują drzewo Krzyża Świętego, o czym wspomina np. św. Cyryl Jerozolimski, głosi się katechumenom katechety chrzcielne, święci się Paschę, wspomnienie znalezienia Krzyża Świętego, poświęcenie bazylik, które przypadają 14 września. Z miejscami tymi związane są lekcjonarze: ormiański i gruziński oraz liturgia jerozolimska; KOPEĆ, *art. cyt.*, k. 414.

³ Pielgrzymowanie do Ziemi Świętej, pomimo że wydaje się być liczne, pozostawało jednak przywilejem zamożnych; zob. P. IWASZKIEWICZ (wyd.), *Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej (IV–VIII w.)*, Kraków 1996. Średniowieczne i późniejsze spisy pielgrzymów wskazują na to, że na pielgrzymkę do Grobu Pańskiego w Jerozolimie udają się w przeważającej większości pątnicy z szlachetnych rodów europejskich; zob. B. ZIMOLONG (red.), *Navis peregrinorum. Ein Pilgerverzeichnis aus Jerusalem von 1561 bis 1695 mit Angaben über Pilger aus Deutschland, England, Frankreich, Italien und den Niederlanden, sowie aus anderen europäischen und außereuropäischen Ländern*, Köln 1938.

syjnej przejawiający się w licznie powstających odwzorowaniach Jerozolimy. Wyrastały one na gruncie odnowy trydenckiej, akcentującej rozważanie Męki Pańskiej, jak również z duchowych potrzeb wiernych, rozbudzanych niejednokrotnie przez duchowość franciszkańską.

Ważny był także wspomniany wcześniej element związany z pobożnością fundatorów. Znamy liczne przykłady fundowanych Kalwarii, z którymi związana była pobożność fundatorów. Do najbardziej znaczących Kalwarii należy najstarsza, założona w 1601 r. przez Mikołaja Zebrzydowskiego na terenie jego posiadłości⁴. Fundatorem i założycielem Kalwarii w Pakości był Michał Działyński, który ufundował ją w 1629 r.⁵ W 1648 r. powstaje założona przez Jakuba Wejhera, wojewodę malborskiego, tzw. Kalwaria Kaszubska⁶. Niedaleko Przemyśla w 1665 r. powstała kolejna Kalwaria. Ufundowana przez Andrzeja Maksymiliana Fredrę dzisiejsza Kalwaria Paclawska wraz z klasztorem warownym miała pełnić rolę fortecy obronnej, chroniącej okolicznych mieszkańców przed narodowym żywiołem ruskim, jak również przed najazdem Tatarów, Kozaków czy też równie dotkliwymi napaściami rozbójników⁷.

Szczególnym rozkwitem cieszyły się tzw. „Nowe Jerozolimy” na Śląsku. Warto tutaj wspomnieć o najwcześniejszym założeniu kalwaryjskim pochodzącym z 1504 r., jakie spotykamy w Görlitz. Jest to najstarsza z Kalwarii powstałych na terenie ówczesnego Śląska. Przy jej zakładaniu posłużono się planami Jerozolimy, przywiezionymi z Ziemi Świętej przez powracającego z pielgrzymki pokutnej miejscowego burmistrza, Georga Emmericha. Plany topografii Miasta Świętego, a także podobieństwo krajobrazowo-przestrzenne miasta leżącego nad rzeką Nysą Łużycką sprawiły, iż powstał tam cykl pasyjny, wpisany w zabudowę miejską. Do czasów współczesnych przetrwały niektóre obiekty, a wśród nich Góra Kalwaria z kaplicą ukrzyżowania i Bożym Grobem, a także niektóre nazwy, przywołujące pamięć prężnej niegdyś, a dziś przeżywającej ponowny rozkwit łużyckiej Jerozolimy⁸.

Warto zwrócić również uwagę na dwie kolejne Kalwarie znajdujące się w granicach Śląska. Pierwszą jest założona w latach 1669–1670 przez opata Bernarda Rosę droga Męki Pańskiej w Krzeszowie, następnie w latach 1703–1717 znacznie

⁴ CZ. BOGDALSKI, *Święta Kalwaria Zebrzydowska*, Kraków 1910; zob. też: H.E. WYCZAWSKI, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru Bernardynów i kalwaryjskich Drózek*, Kalwaria Zebrzydowska 1987.

⁵ Z. WOJCIECHOWSKI, *Kalwaria pakoska. Materiały do dziejów klasztoru OO. Franciszkanów-reformatorów, Kalwarii, kościołów i miasta Pakości*, Pakość 2003.

⁶ E. ROSZCZYŃIAŁSKI, *Kalwaria Wejherowska, jej fundatorzy, duszpasterze i uroczystości*, Wejherowo 1928, zob. też J. WIĘCKOWIAK, *Kalwaria Wejherowska*, Gdynia 1994.

⁷ J.S. BARCIK, *Kalwaria Paclawska*, Warszawa 1985, s. 12–21.

⁸ Zob. T. MEINERT, *Das Heilige Grab in Görlitz. Zur Geschichte eines spätmittelalterlichen Bauensembles*, w: I. ANDERS, M. WINZELER (red.), *Lausitzer Jerusalem. 500 Jahre Heiliges Grab zu Görlitz, Görlitz-Zittau 2005*, s. 9–21.

rozbudowana. Jest ona szczególna o tyle, że powstała na równinnym terenie, a co za tym idzie, nie posiada charakterystycznego dla typowych Kalwarii odwzorowania topograficznego Jerozolimy⁹. Drugą jest powstała w 1681 r. przy wambierzycim sanktuarium Matki Bożej Kalwaria, zwana Kłodzką lub Dolnośląską Jerozolimą. Zamierzoną przez Daniela Paschazjusza Osterbergera Kalwarię cechuje liczba aż stu jeden obiektów składających się na nią, zlokalizowanych na planie urbanistycznym miejscowości. Do dziś pozostaje, obok zebrzydowskiej, najbardziej zachwycającą i rozbudowaną kompozycją kalwaryjską, w wysokim stopniu zbieżną z urbanistyczno-architektoniczną atmosferą Świętego Miasta. Dzięki tej zbieżności może być ona nazywana prawdziwą Nową Jerozolimą¹⁰.

Inspiracją do zakładania tak licznych plenerowych sanktuariów pasyjnych były przekazy ustne pielgrzymów odwiedzających miejsca święte, ale również pielgrzymki samych fundatorów czy budowniczych zespołów kalwaryjskich. Naczelnym zamysłem jest tworzenie we własnym kraju symbolicznego krajobrazu, nasyconego pamiątkami Chrystusa, głównie jerozolimskimi, a więc związanymi z Jego Męką, Śmiercią i Zmartwychwstaniem.

2. Fundacja Kalwarii Gaschinów

Taka też myśl przyświecała powstaniu fundacji hrabiego Jerzego Adama Gaschina na Górze św. Anny. Spadkobierca Melchiora Ferdynanda postanowił spełnić zamierzenie i testament swojego poprzednika i wykorzystując naturalne ukształtowanie terenu, wizualnie przypominające okolice Jerozolimy, ufundować Kalwarię z kaplicami Męki Jezusa¹¹. Zasadniczym jednak powodem jej założenia była, podobnie jak w innych tego typu przypadkach, idea stworzenia „kopii” Jerozolimy w otwartej przestrzeni krajobrazu w związku z nikłymi szansami wiemych Śląska na podróż do Ziemi Świętej¹².

⁹ Zob. H. DZIURLA, *Dzieje Krzeszowa*, w: H. DZIURLA, I. KOŘÁN, J. WRABEC, *Krzeszów. Europejska perła baroku. Grüssau. Die europäische Barockperle*, A. Jaroszewicz, B. Skoczylas-Stadnik (red.), Legnica 2001, s. 8–17; T. FITYCH, *Krzeszów — barokowy zabytek czy centrum odnowy religijno-kulturowej?*, cz. I, „Anamnesis” 47 (2006), s. 79–91; cz. II, *tamże*, 48 (2007), s. 112–122.

¹⁰ A. MITKOWSKA, *Polskie Kalwarie*, Wrocław 2003, s. 92–95.

¹¹ „Melchior Ferdynand, hrabia Świętego Imperium Rzymskiego de Gaschin, Fundator klasztoru i świątyni św. Anny, od godnych wiary, jak cudowne znaki poprzedziły wzniesienie świątyni, co wcześniej zostało spisane; płonąc zawsze gorętszą i większą pobożnością, poważnie i pobożnie rozważał, co bowiem mógłby obficie oddać za łaskę Bożą, i to najmiłsze Bogu dzieło przed śmiercią postawić lub przynajmniej zacząć; mocno postanowił i pewny swego ślubu zobowiązał się do zbudowania na wzgórzach żyrowskich Kalwarii, przedstawiającej wszystkie tajemnice męki Chrystusa — na wzór jerozolimskiej”; *Archiwum calvaristicum*, s. 16.

¹² J. GÓRECKI, *Pielgrzymki na Górnym Śląsku w latach 1867–1914*, Katowice 1994, s. 22.

Góra św. Anny, z rozstawioną figurą św. Anny i nieustannym wzrostem napływu pielgrzymów, była odpowiednim miejscem na stworzenie Nowej Jerozolimy, która tysiącom pątników da okazję do osobliwego przeżycia ewangelicznych wydażeń. W sto lat od fundacji Kalwarii Zebrzydowskiej, a mianowicie 27 maja 1700 r. została rozpoczęta fundacja miejscowej Kalwarii. Jerzy Adam de Gaschin, zafascynowany wzorcowym przykładem Kalwarii Mikołaja Zebrzydowskiego, uzyskując pozwolenia biskupa wrocławskiego Franciszka Ludwika Neuburga, rozpoczął budowę kaplic stacyjnych, składających się na annogórską Nową Jerozolimę. Prace budowlane zaprojektował i nimi kierował włoski architekt Domenico Signo, osiadły w Opolu, o czym świadczy kamień z łacińską inskrypcją na kaplicy Bożego Grobu¹³. Jak głosi treść zezwolenia biskupiego z 28 stycznia 1700 r., intencją wybudowania Kalwarii był „cel pobudzenia pobożności wiernych” oraz „aby wszystkie najświętsze tajemnice i miejsca cierpiącego Boga—Człowieka zostały odkryte i w niej przedstawione”¹⁴.

Pierwszy etap realizacji planów fundacji, przypadający na lata 1700–1709, obejmował budowę trzydziestu mniejszych i trzech większych kaplic należących zarówno do Drogi Męki Pańskiej, jak i do Drózek Maryi. Rozpoczęto od Pałacu Kajfasza, Ratusza Piłata, które ukończono już w 1704 r. Następnie powstały Wieczernik, Pożegnanie z Matką, Ogrojec, Zdrada Judasza, Cedron, Brama Wschodnia, Pałac Annasza, Pałac Heroda, Serce Maryi – Spotkanie z Matką, Boży Grób, Brama Zachodnia – Drugi Upadek Pana Jezusa, Obnażenie, Kościół Świętego Krzyża i Namaszczenie. Z ciągu kaplic maryjnych natomiast wybudowano Domek Matki Bożej oraz kaplice: Królowa Patriarchów i Przyjęcie w Niebie¹⁵. Budowane od podstaw kaplice zostały przez fundatora zaopatrzone w rzeźby i ołtarze, wykonane z kamienia i z drewna. Wiele z nich zdobiły obrazy namalowane na ścianach¹⁶.

Gdy w 1709 r. zakończono pierwszą fazę budowy obiektów tworzących kompleks kalwaryjski i gdy trzeba było przystąpić do jej wykorzystania zgodnie z przeznaczeniem, wówczas zaistniały komplikacje dotyczące ich administrowania. Okazało się, że nie było nikogo, kto podjął by się tego trudu. W dokumencie zezwalającym na rozpoczęcie budowy biskup wrocławski wyraźnie zaznaczył,

aby ta nowa erekcja nie podlegała proboszczowi w Leśnicy, któremu jedynie zezwalamy na wizytację wspomnianej Góry Kalwarii i na kierowanie nabożeństwami, lecz do zachowania od zniszczenia budynków i do troszczenia się o inne rzeczy konieczne

¹³ Inskrypcja wykuta na wapiennym kamieniu, osadzonym na wysokości 180 cm, jest następującej treści: *A Di 27 M A 1700 Felici Principio incepta Felicique Fine Finita Calvaria die 24 Julius ss. Anno 1709. Fecit Jo. Domenicho Sichno Civis Oppoliensis. Natione Italus*. W prawym rogu umieszczony jest rzut poziomy Kalwarii.

¹⁴ *Archivum calvaristicum*, s. 17–18.

¹⁵ A. MITKOWSKA, *Kalwaria na Górze Świętej Anny — wybitny obiekt europejskiego i polskiego nurtu sanktuariów kalwaryjskich*, Wrocław 2006, s. 25.

¹⁶ *Archivum calvaristicum*, s. 18.

do sprawowania tego nabożeństwa zobowiązani są zarówno sam proszący jak i jego spadkobiercy¹⁷.

Jednakże proboszcz nie był w stanie wypełnić nawet tych obowiązków, gdyż dla sprawowania sakramentów i prowadzenia nabożeństw dla setek pielgrzymów potrzebowałby kilku duchownych. Na takie rozwiązanie nie godził się natomiast fundator, ponieważ wiązało się to z dużymi kosztami, a w jego zamyśle opiekunami Kalwarii mieli być franciszkanie, „którzy zgodnie z tradycją i honorem swego zakonu byli przede wszystkim powołani do tego, by tak święte przedsięwzięcie popierać radą i czynem”¹⁸.

Sprawa przejścia opieki nad Kalwarią była przedmiotem wielu narad, które odbyły się jeszcze przed rozpoczęciem jej budowy. Ważną była decyzja, podjęta jeszcze podczas wizytacji prowincjała w annogórskim konwencie, o Joachima Stanzela, w której stwierdzono, iż prowincja nie jest w stanie prowadzić zaplanowanego przez fundatora dzieła, co też 26 marca 1700 r. przekazano hrabiemu Jerzemu Adamowi na piśmie¹⁹. Stąd też w dziewięć lat później w znacznej części ukończone dzieło zamiast przynosić radość, stało się dla podeszłego już w latach fundatora przyczyną wielu kłopotów. Franciszkanie obstawali bowiem przy wcześniej podjętej odmownej decyzji, przekazując ją ponownie 20 marca 1711 r. na piśmie na ręce budowniczego, zaznaczając, że gdyby ten obstawał zmuszając ich do objęcia Kalwarii, to gotowi są nawet opuścić to miejsce. Swoje postanowienie uzasadniali Regułą, która zabrania przyjmować wszelkich dóbr na własność, niemożliwością uniesienia kosztów związanych z przejściem obiektów, zbyt wielkim obciążeniem, które naruszyłoby porządek klasztorny, brakiem w prowincji małopolskiej zakonników posługujących się językiem niemieckim, czeskim, czy morawskim, które to są konieczne do obsługi pątników przybywających na nabożeństwa kalwaryjskie, odizolowaniem przez zarządzenia cesarskie klasztorów w Gliwicach i na Górze św. Anny, trudnymi warunkami mieszkalnymi, które nie pozwolą na zwiększenie liczby zakonników potrzebnych do obsługi Kalwarii²⁰.

Na tak wielką ilość argumentów użytych przez franciszkanów, przemawiających za nieprzyjmowaniem pod ich opiekę Kalwarii, hrabia Jerzy Adam okazał wyraźne wzburzenie i zniechęcenie. Oto w momencie, kiedy należało rozpocząć pierwsze nabożeństwo kalwaryjskie, niosące błogostawieństwo dla wiernego ludu, okazało się, że jego trud i zapal jest nisko ceniony, a zamiar przez coraz twardsze warunki uniemożliwiany. Ponadto poddaje franciszkanom głębokiej rozwadze,

¹⁷ *Tamże*.

¹⁸ CH. REISCH, *Historia Góry Świętej Anny na Górnym Śląsku*, t. I. M. Mischke, Wrocław 2006, s. 79 (dalej: Reisch).

¹⁹ *Tamże*, s. 80.

²⁰ *Archivum calvaristicum*, s. 20–25.

by uwzględnili również to, co służy nie tylko czci św. Anny, lecz także wzmożeniu rozpamiętywania i nabożeństwa ku cierpiącemu Zbawicielowi, bo jest to przecież własnością Zakonu Serafickiego chlubić się Ukrzyżowanym²¹.

Pomimo sprzeciwu i niechęci zakonników wobec wybudowanej Kalwarii, fundator nie spoczął, odnawiając kaplice i utrzymując je w dobrym stanie. Wielokrotnie również ponawiał swoją prośbę przed nową kapitułą prowincjalną i przed nowym prowincjałem, by franciszkanie objęli troską i opieką dzieło jego życia²². Ostatnią jego prośbą była skierowana do wizytatora generalnego prowincji małopolskiej 16 lipca 1719 r., w której przedstawił argumenty przemawiające za prowadzeniem nabożeństwa kalwaryjskiego. Nie doznawszy jednak radości ze spełnienia swego zamiaru, Adam Jerzy de Gaschin zmarł 6 października 1719 r. w wieku 76 lat.

W tym momencie całe to dzieło zostało pozostawione swojemu losowi, ulegając w ciągu blisko pięćdziesięciu lat całkowitemu zapuszczeniu i poważnej dewastacji. Biorąc pod uwagę ówczesne warunki miejsca i czasu, rzeczywiście należy dostrzec wiele trudności związane z objęciem i prowadzeniem Kalwarii. Jednakże w znacznej części ówczesne decyzje spowodowane zostały nieświadomością i błędnymi wyobrażeniami o zaistniałym stanie rzeczy. Nie może to być usprawiedliwieniem, gdyż franciszkanie byli już w tym czasie kustoszami wielu tego typu obiektów, które dzięki ich trosce i sposobie prowadzonego duszpasterstwa stały się znaczącymi ośrodkami kultu religijnego²³. Okres od fundacji Kalwarii w 1700 r. aż do jej ostatecznego objęcia przez franciszkanów, co miało miejsce dopiero w 1756 r., zalicza się do najczarniejszych kart w historii annogórskiej Nowej Jerozolimy²⁴.

3. Odnowa i rozbudowa kaplic stacyjnych

Sąsiadujące współistnienie tętniącego życiem kościoła pielgrzymkowego, jak również nowo wybudowanego klasztoru z zarośniętą lasem i podupadającą z roku na rok w ruinę Kalwarię wydawało się być utrwalonym stanem rzeczy. Porządek

²¹ Reisch, s. 88–89.

²² „Sam hrabia był gorliwym czcicielem męki Chrystusa. Jak tylko nadszedł Wielki Tydzień, widziano go w kościele klęczącego dzień i noc na gołej ziemi. U Grobu Chrystusa nie mógł ukryć swego głębokiego współczucia ze Zbawicielem, uczuć swego wierzącego serca”; *tamże*, s. 86.

²³ Jeżeli chodzi o Polskę, to franciszkanom powierzono opiekę i troskę duszpasterską o Kalwarię Zebrzydowską, Paclawską, w Pakości, w Wejherowie, w Górze Kalwarii; zob. A. MITKOWSKA, *Polskie Kalwarie*, Wrocław 2003, s. 30. Od 2007 r. franciszkanie zarządzają również Kłodzką Jerozolimą w Wambierzycach.

²⁴ Zob. też: M. ŁABATCZUK, *Dróżki kalwaryjskie na Górze Św. Anny w latach 1700–1810*, Opole 1996 (praca magisterska w Bibl. UO).

ten został jednak odwrócony przez dziedzica dóbr, hrabiego Antoniego Gaschina. On to zwrócił się do królewskiego rządu pruskiego z prośbą o zezwolenie na wprowadzenie nabożeństwa na odziedziczonej przez siebie Kalwarii. Po otrzymaniu pozytywnej odpowiedzi skierował się następnie do franciszkanów z prośbą o realizację tego przedsięwzięcia. Tym razem Kapituła Prowincjalna z 21 września 1756 r. wyraziła zgodę na przejęcie i zarządzanie Kalwarią i prowadzenie nabożeństw²⁵. Przyjęcie i zarządzanie Kalwarią dotyczyło tylko spraw duszpasterskich, nadal pozostawała ona własnością rodziny Gaschin.

W latach 1756–1764 przystąpiono do odbudowy zniszczonych kaplic²⁶. Wymagającą znacznych nakładów finansowych gruntowną restaurację zabudowań kalwaryjskich umożliwiły w znacznym stopniu dary okolicznej szlachty i duchowieństwa. Jednak największą część wyłożył Antoni Gaschin. Remontując i rozbudowując miejscową Kalwarię o Kościół Wniebowzięcia NMP, drugą, trzecią, czwartą i szóstą stację pogrzebową oraz kaplicę Matka Miłosierdzia, uzyskał dzięki temu przydomek „Mocny” i stał się niejako jej drugim założycielem²⁷.

Oprócz odnowienia zabudowań zajęto się również ich otoczeniem. Powycinało dziko rosnące drzewa i krzaki oraz wytyczono po raz pierwszy szerokie trasy kalwaryjskie, obsadzając je zwielokrotnionymi rzędami drzew, przygotowując tym samym teren dla pierwszych pielgrzymów. Pochłaniające ogromną ilość czasu i środków dzieło zaowocowało 6 września 1764 r. poświęceniem kaplic kalwaryjskich, którego dokonał, za pozwoleniem biskupa wrocławskiego Filipa Gotharda

²⁵ W aktach kapitulnych zapisano: „Aż do tego czasu przykłady naszych przodków i poprzedników w reformacji przejęte od nich po to, by je zachować, pobudzają i poruszają nas i nie nakłaniają nas aż dotąd do poważniejszych powodów, by pójść za tym, co przez naszych poprzedników tak długo było utrudniane. Zmiana bowiem okoliczności czasu i miejsca, ze względu na różnorodność sytuacji, ułatwia zrealizowanie tego, co poprzednio wydawało się bardzo trudne. Także poruszane motywy usuwają wiele trudności, tak że to, co było niemożliwe, teraz uważane jest za bardzo konieczne. Doświadczenie jako nauczycielka spraw z biegiem czasu uczy nas bardzo wiele, by zakończyć to, co przedtem uchodziło za trudne”; *Archivum calvaristicum*, s. 40.

²⁶ Ich ówczesny stan opisuje kronikarz: „To zbawienne dzieło wzniesione przy tak wielkich kosztach pozostało zupełnie opuszczone, bez nadziei, że jego przejęcie dojdzie kiedyś do upragnionego celu. Stąd tak drogocenna budowla z biegiem czasu popadła w ruinę, została zapomniana i ograbiona. Drzwi, okna nie odnawiane powypadały, obrazy zupełnie spleśniały, jedne figury zrabowane, inne po części porozbijane, cegły zabrane przez ludzi na własny użytek; w niektórych kaplicach dachy i sklepienia zupełnie zawalily się; kaplice i figury tak zarosły drzewami i krzakami, że utrudniony był do nich dostęp. Ostatecznie przez wiele lat kaplice służyły za stajnie dla bydła, a niektóre z nich za schronienie dla pasterzy, którzy pałac w nich ogniska okopcili je dymem, tak że wyglądały jak kuchnia. I chociaż w głównych kaplicach poniekąd odnowiono dachy, to jednak pozostałe mniejsze kaplice pozostawały zupełnie opuszczone i zrujnowane. W każdym razie na skutek złośliwości ludzi nikczemnych, a zwłaszcza żołnierzy w czasie wojny doświadczały wiele bezprawia i znieważań, zwłaszcza te, które wybudowano w pobliżu drogi”; *tamże*, s. 37–38.

²⁷ A. WELTZEL, *Pomniki pobożności po szlacheckiej rodzinie hrabiów z Gaszyna w Górnym Śląsku*, J. Pixa (opr.), Opole 2003, s. 61–62.

Schaffgotscha, ówczesny gwardian konwentu, o. Seweryn Rössel. Darem biskupa była woda święcona pobłogosławiona przez niego oraz portatyłe, czyli kamienie ołtarzowe z relikwiami świętych wraz z pozwoleniem na odprawianie w większych kaplicach Mszy św. Została również udzielona łaska odpustu dla odprawiających Drogę Krzyżową. Kulminacją odnowy Kalwarii było wprowadzenie długo oczekiwanego nabożeństwa kalwaryjskich, które uroczyste zainaugurowano w uroczystość Podwyższenia Krzyża Świętego 1764 r.²⁸

Kolejnym etapem historii miejscowej Kalwarii był czas związany z narastającym ruchem pielgrzymkowym. Nabożeństwa obchodów Stacji Męki Pańskiej ściągały liczonych w tysiącach pielgrzymów, co przekładało się na dalszy rozwój sanktuarium plenerowego. Hrabia Antoni „Mocny” za swojego życia, do końca XVIII w. wybudował kolejne kaplice. W 1781 r. powstała kaplica Gradusów. Zaprojektowana przez Jana Nitschego i po części finansowana przez Krzysztofa Worbasa, upamiętnia 28 stopni prowadzących do ratusza Piłata, po których wstępował Zbawiciel w czasie swojej Męki. Jej poświęcenia dokonał 1 sierpnia 1781 r. ks. Jerzy Henryk Neuman, proboszcz z Rozmierki²⁹.

Ostatnie obiekty kalwaryjskie, jakie zaplanował wybudować jeszcze hrabia Jerzy Adam, wzniesiono w latach 1783–1790. Jako pierwsza powstała kaplica św. Marii Magdaleny, będąca równocześnie stacją Zmartwychwstania na miejscowej Kalwarii. W jej krypcie 18 stycznia 1796 r. zostało pochowane ciało odnowiciela Kalwarii, hrabiego Antoniego Gaschina³⁰. W dalszym etapie powstały kaplice św. Rafała Archanioła, św. Weroniki i Przyjęcia Krzyża. Jako ostatnie w tym okresie powstały kaplice upamiętniająca Pierwszy Upadek Pana Jezusa, Szymona Cyrenejczyka oraz Płaczących Niewiast — wszystkie zbudowane w 1789 r.³¹

Tym samym w zasadniczej części została ukończona Nowa Jerozolima na stokach Góry św. Anny, najmłodsza w grupie wielkoprzestrzennych Kalwarii, istniejących dzisiaj w Polsce. Dla jej funkcjonowania w 1766 r. ustalony został przez o. Stefana Staniewskiego porządek nabożeństwa kalwaryjskiego, który z niewielkimi zmianami funkcjonuje do dnia dzisiejszego. Sam hrabia Antoni zabiegał o łaskę odpustów dla powstałego sanktuarium plenerowego, jak również dla uczestników nabożeństwa kalwaryjskiego. Odpustów tych udzielił papież Klemens XIII w 1765 r., a potwierdzili je jego następcy, papieże: Pius VI i Pius IX. Z bulli wynika, że papieska łaska odpustów dotyczy osób nawiedzających Kalwarię, jak również i samych

²⁸ A. HANICH, *Góra Świętej Anny — centrum pielgrzymkowe Śląska Opolskiego 1945–1999. Studium historyczno-pastoralne*, Opole 1999, s. 53.

²⁹ WELTZEL, *dz. cyt.*, s. 64.

³⁰ *Tamże*, s. 65.

³¹ W. OGRODZIŃSKI, *Objaśnienia do poematu*, w: N. BONCZYK, *Góra Chetmska*, Katowice 1938, s. 129.

miejsc tam się znajdujących. Zyskane łaski odpustu zupełnego można ofiarować za siebie lub wiernych zmarłych³². W miarę narastania ruchu pątniczego, który przybrał bardzo szybko formę zorganizowaną, zaistniała konieczność wydania dostosowanego do miejscowych potrzeb modlitewnika. Został on opracowany i wydany już w 1767 r. przez kustosza sanktuarium, o. Wacława Waxmańskiego. Przyjęty przez pielgrzymów z entuzjazmem został nazwany przez nich Kalwaryjką, stając się dopełnieniem całego dzieła, z trudem powstającego przez pół wieku na zboczach Góry św. Anny. Wraz ze śmiercią Antoniego de Gaschin zakończył się znaczący rozdział historii Kalwarii, ściśle związany z jej powstaniem i unormowaniem³³.

4. Franciszkanie kustoszami Kalwarii

Przeżywająca swój rozkwit Kalwaria i związane z nią nabożeństwo, gromadzące licznych pielgrzymów, z początkiem XIX w. napotkały na kolejne załamanie. Związane ono było z ukazaniem się 30 października 1810 r. edyktu sekularyzacyjnego, mocą którego wszelkie dobra będące w posiadaniu Kościoła przeszły na własność państwa pruskiego, a działające na jego terenie zakony zostały rozwiązane. Franciszkanie z Góry św. Anny byli zmuszeni do opuszczenia klasztoru, który stał się własnością państwa. Inaczej rzecz się miała z Kalwarią, która pozostawała własnością rodziny de Gaschin. Dziedzic po zmarłym Antonim Gaschinie, hrabia Leopold, pragnący bronić dóbr klasztoru, został w 1824 r. skazany na wysoką karę grzywny. Decyzja ta pogłębiła narastające ubożenie żyrowskiego rodu i zmusiła go w 1832 r. do sprzedaży wielu dóbr. Teren Kalwarii został rozparcelowany pomiędzy wielu właścicieli, jednakże większa część nadal pozostawała własnością Gaschinów. Do opieki duszpasterskiej w sanktuarium została powołana funkcja kaznodziei kalwaryjskiego, którą pełnili księża diecezjalni, kolejno powoływani przez biskupa.

Nieoczekiwana zmiana właściciela, jak również brak stałych opiekunów, przyczyniły się do załamania nie tak dawno jeszcze prężnie rozwijającej się idei kalwa-

³² „W celu spotęgowania wiary wierzących i ze względu na zbawienie dusz, zwracając się z miłością ku niebiańskiemu skarbowi Kościoła: wszystkim i poszczególnym wierzącym w Chrystusa, obu płci, szczerze pokutującym i wyspowiadającym, jak również wykomunikowanym, którzy niektóre kaplice przedstawiające tajemnice męki Pana naszego Jezusa Chrystusa, znajdujące się na Górze Św. Anny, należącej do diecezji wrocławskiej, przy których jest zwykle wielka liczba ludu chrześcijańskiego a zwłaszcza pielgrzymów, nawiedzą z pobożnością w jakikolwiek dzień roku, i tam z wiarą będą modlić się do Boga o zgodę chrześcijańskich władców, o wytepienie herezji i wywyższenie świętej Matki Kościoła, zezwalamy, by każdy wierzący w Chrystusa mógł zyskać raz w roku odpust zupełny; i udzielamy mu łaskawie w Panu odpuszczenia i przebaczenia wszystkich grzechów”; *Archivum calvaristicum*, s. 56–60.

³³ J.R. GOHLY, M. ŻBIK I IN. (opr.), *Góra Świętej Anny*, Wrocław 2001, s. 12–13.

ryjskiej. Nieporządek wkraśl się w przebieg nabożeństw kalwaryjskich. Duchowni wskazywali liczne nieprawidłowości w ich prowadzeniu, głoszeniu słowa Bożego, zbieraniu ofiar. Chaos pogłębiały licznie rozpowszechniane modlitewniki, często niezgodne z nauką Kościoła. Znacznego zniszczenia doznały również obiekty kalwaryjskie. Jeszcze w 1829 r. woda potoku Cedron zerwała ustawioną nad nim kaplicę, która dwa lata przeleżała w gruzach. Na skutek spływającej z góry wody deszczowej mocno ucierpiała kaplica Trzeciego Upadku Pana Jezusa³⁴.

Syn Leopolda, hrabia Ferdynand, 10 marca 1850 r. wobec biskupa wrocławskiego wyraził gotowość sprzedaży na wieczne używanie dróg pielgrzymkowych, kościołów i kaplic. W tym celu po raz pierwszy został wymierzony i wytyczony ścisły teren Kalwarii oraz sporządzony ich plan. Dotychczas nie było to konieczne, ponieważ cały kompleks znajdował się na gruntach należących do fundatorów. Całość oszacowano na sumę czterdziestu tysięcy talarów, co spowodowało długotrwałe negocjacje, znacznie wydłużające w czasie kupno. Kiedy 13 sierpnia 1859 r., po długich latach nieobecności, na Górę św. Anny przybyli franciszkanie saksońskiej prowincji Krzyża Świętego, biskup wrocławski przekazał im klasztor i kościół przylegający do niego. Niebawem w ich posiadaniu znalazł się także teren kalwaryjski wraz z zabudowaniami, który po długich latach pertraktacji 7 lutego 1863 r. biskup nabył od Ferdynanda Gaschina. Tym samym zakończył się, trwający dwieście lat, patronat fundatorów sanktuarium, którego właścicielami teraz stali się synowie św. Franciszka.

Nowy rozdział historii Kalwarii, zapoczątkowany w tym momencie, zaznaczył się licznymi remontami, jakich nieustannie wymagał rozległy teren z licznymi zabudowaniami. Czterdzieści dwa hektary ziemi wraz z trzydziestoma sześcioma obiektami, których franciszkanie stali się właścicielami, pociągał za sobą obowiązek ich utrzymania i zachowania w stanie umożliwiającym sprawowanie nabożeństwa Męki Pańskiej. Od 1859 r. aż do czasów obecnych do tego zadania sprowadza się rola kustoszy sanktuarium, w osobach kolejnych gwardianów konwentu. Do tego trudnego i wymagającego wiele wysiłku obowiązku franciszkanie przystąpili jeszcze przed uzyskaniem praw własności do Kalwarii, gdyż, zaniedbana przez wiele lat, wymagała licznych remontów. Już w latach 1861–1864 znaczny jej obszar na nowo obsadzono drzewami, które zastąpiły rabunkowo wycięte w 1847 r. Nowy drzewostan wytyczał granice kalwaryjskie, co również jest praktykowane w czasach współczesnych. Szczególne zasługi dla Kalwarii mają ówcześni kustosze sanktuarium, ojcowie Atanazy Kleinwächter i Osmund Laumann. Na lata ich urzędowania, 1864–1875, przypada najwspanialszy rozkwit Góry św. Anny jako miejsca pielgrzymkowego.

³⁴ Reisch, s. 221.

Początki odnowy Kalwarii związane były z obchodem jubileuszu stulecia nabożeństwa kalwaryjskiego w 1864 r.³⁵ Z tej okazji wybudowano nową kaplicę Trzeciego Upadku Pana Jezusa, przyczyniając się jednocześnie do rozwoju kompleksu kalwaryjskiego. Jej fundatorem był Wincenty Bias, późniejszy stróż Kalwarii i pustelnik, a także liczni darczyńcy. Budowę, rozpoczętą w 1864 r., ukończono z wydatną pomocą pielgrzymów w dwa lata. Nowy obiekt zastąpił swą poprzedniczkę, która w wyniku wieloletnich zaniedbań uległa prawie całkowitemu zniszczeniu. Stacja upamiętniająca Trzeci Upadek Pana Jezusa została poświęcona 26 lipca 1866 r. przez ks. Michała Kanię, proboszcza z Poniszowic³⁶.

W 1870 r. dokonano niewielkiej zmiany w ciągu kaplic kalwaryjskich. Kaplica Królowej Aniołów, należąca do stacji chwalebnych Drózek Maryi, w wyniku zmian właścicieli znajdowała się poza obszarem kalwaryjskim, stojąc na gruncie Andrzeja Placzka. Wykorzystując fakt, że była ona w złym stanie, stację rozebrano i ustawiono w granicach Kalwarii. Lata poprzedzające *Kulturkampf* charakteryzowały się licznymi fundacjami na rzecz wymiany wyposażenia kaplic w nowe figury, obrazy i ołtarze.

Restrykcje państwa pruskiego, przejawiające się w kolejnej w ciągu krótkiego czasu kasacie zakonów, dotknęły również Górę św. Anny. Ich skutkiem 7 czerwca 1875 r. franciszkanie zmuszeni zostali, tym razem na dwanaście lat, opuścić klasztor i Kalwarię, które na ten okres biskup wrocławski przekazał proboszczowi z Leśnicy. Władze wymusiły jednak na nim zrzeczenie się swych praw i przekazanie ich leśnickiemu burmistrzowi, przez co stały się własnością państwa. Okres ten nie wyrządził wielkich szkód materialnych w obiektach sanktuarium, pomimo iż władze państwowe wydały 24 kwietnia 1877 r. rozporządzenie, aby

wykonywać tylko to, co najkonieczniejsze, a mianowicie tam, gdzie zaniedbanie usterek budowlanych mogłoby doprowadzić do zagrożenia interesu publicznego. Kaplic nie należy na razie uwzględniać, lecz zająć się nimi dopiero wtedy, gdy coś na ten cel zostanie, a nie będzie przewidywany na najbliższe lata żaden większy remont³⁷

Pomimo powściągliwości władz przy finansowaniu obiektów kalwaryjskich, niewielki ich nakład na ich utrzymanie był przeznaczany. Ważne jest to, że troska państwa dotyczyła stosunkowo krótkiego okresu. Pewną ochroną Kalwarii była postęga stróża kalwaryjskiego, którą od 17 sierpnia 1864 r. pełnił Wincenty Bias. Istotne znaczenie ma również w tym względzie to, że już od października 1881 r.

³⁵ Do 1864 r. wyremontowano wszystkie kaplice należące do czternastu stacji Drogi Krzyżowej. Wykonano nowe dachy na kaplicach Domu Heroda oraz Drugiego Upadku Pana Jezusa, które w 1861 r. zerwała wichura. Podobna nawałnica, mająca miejsce 7 grudnia 1867 r., zniszczyła dach kościoła Świętego Krzyża oraz kaplic: Szymona z Cyreny, Domu Maryi i Obnażenia. W 1869 r. przeprowadzono gruntowny remont kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Porębie; *tamże*, s. 299–301.

³⁶ *Tamże*, s. 306.

³⁷ *Tamże*, s. 321.

na Górze św. Anny przebywał o. Atanazy Kleinwächter, sprawując postugę względem pielgrzymów jako kapłan diecezjalny. Wszystkie te czynniki znacząco przyczyniły się do ochrony obiektów.

Kiedy zatem franciszkanie 1 października 1887 r. oficjalnie powrócili, zastali swoją własność względnie zachowaną, co pozwoliło na kontynuowanie rozpoczętego wcześniej dzieła odnowy obiektów, którym w krótkim czasie przywrócono poprzednią świetność. W trzech kolejnych latach nadano wszystkim kaplicom nowy wewnętrzny wystrój, zachowany do dzisiaj. Szczególnie zasłużył się w tej odnowie artysta rzeźbiarz Józef Kopp z Monachium, który wraz z miejscowym stolarzem, Ignacym Altanerem, wykonał grupy rzeźbiarskie i ołtarze do większości kaplic³⁸. Po blisko stu latach przeprowadzono renowację polichromii tych figur. Żmudnej pracy konserwatorskiej w latach 70-tych XX w. podjęła się Maria Adamska z Poczolkowa koło Zębówic. Prace finansował ks. prałat Paweł Kocur, proboszcz z Zębówic³⁹.

Z początkiem XX w. zauważa się w sanktuarium ożywienie inwestycyjne. Było ono związane ze znaczącym dla miejscowej Kalwarii 1910 r., w którym przypadła jubileusz dwustulecia jej powstania⁴⁰. Z tej okazji wybudowano ostatnią z tworzących kompleks kalwaryjski kaplicę: Koronacji Matki Boskiej. Zbudowana została w miejscu istniejącej wcześniej kaplicy, wybudowanej przez hrabiego Antoniego, i należy do ciągu stacji Dróżek Maryi. Na początku XX w. została przekształcona na obecną, stanowiąc wotum jubileuszowe oraz upamiętniając koronację figury św. Anny w 1910 r.⁴¹ Kaplica, powstała na planie ośmioboku i nakryta kopulastym dachem z wysmukłą latarnią, w swej bryle zawiera charakterystyczne elementy korony⁴².

W bardzo dobrej kondycji Kalwaria wkracza po raz kolejny w trudny okres swej historii, tym razem związany z II wojną światową. Nie przeszedł on obojętnie, ale zaznaczył się kolejnym zachwianiem zarówno jego kondycji duchowej, jak również pozostawił ślad na jego strukturze materialnej. Ma to ścisły związek z nieobecnością kustoszy, którzy 19 czerwca 1941 r., po raz trzeci, zmuszeni zostali do

³⁸ Wszystkie rzeźby wykonane w drewnie pochodzą z warsztatu Józefa Koppa z Monachium. Pierwszym jego dziełem była, ustawiona 2 czerwca 1884 r., polichromowana grupa rzeźbiarska przedstawiająca Ostatnią Wieczerzę, którą umieszczono w trzykondygnacyjnym ołtarzu miejscowego Wieczernika. Zaslужują na uwagę również dwie figury Matki Bożej, obrazujące tajemnice Jej Zaśnięcia i Wniebowzięcia. Noszone są w uroczystej procesji podczas obchodów Dróżek Maryi; zob. Karta Ewidencji Zabytków — *Matka Boska Zaśnięta* oraz Karta Ewidencji Zabytków, Rzeźba — *Wniebowzięcie Maryi*, AKGŚA; por. Aneks 6.3.

³⁹ *Kronika klasztoru, 1972 r.*, oraz ustna relacja br. Jacka Koschnego.

⁴⁰ Zob. CH. REISCH, *Gedenblatt zum 200-jährigen bestehen der Kalvarie St. Annaberg*, Breslau 1909.

⁴¹ Na zachodniej, zewnętrznej ścianie kaplicy umieszczona jest ozdobna tablica pamiątkowa z inskrypcją: *In memoriam Jubilaei et Coronationis 1910 Anno Domini*.

⁴² Zob. Karta Ewidencji Zabytków — *Kaplica Koronacji Matki Boskiej*, plany, fotografie, opis, AKGŚA.

opuszczenia sanktuarium. W tym czasie władze hitlerowskie szczególnie nacisk kładły na wyrugowanie z mentalności Ślązaków tradycji wspólnego pielgrzymowania, które zostało zabronione, przeradzając się w indywidualną jego formę. Teren Kalwarii jednak został w znacznym stopniu wyłączony z użytku. Po części zamieniony na tor wyścigów konnych, w części na cmentarz dla więźniów żydowskich z miejscowego obozu⁴³. Jednak zaledwie po kilku latach, bo 19 czerwca 1945 r., mogli powrócić franciszkańscy gospodarze i na nowo rozpocząć pracę, przywracając funkcjonowanie miejsca pielgrzymkowego. Po uprzątnięciu klasztoru i Domu Pielgrzyma, które najbardziej ucierpiały podczas wojny, przystąpiono do prac związanych z Kalwarią. W tym okresie ograniczały się one tylko do porządkowania i zabezpieczenia terenu i obiektów. Działania te umożliwiły jednak, jeszcze w tym samym roku, wznowienie nabożeństw, które odprawiano według dawnej tradycji⁴⁴.

Znaczące prace renowacyjne obiektów kalwaryjskich rozpoczął w 1951 r. o. Barnaba Stokowy, pierwszy powojenny kustosz Kalwarii. W najnowszej historii wszelkie remonty przeprowadzano kompleksowo. Stąd też usunięto wówczas ubytki tynków i malowideł ściennych oraz naprawiono dachy kaplic. Uwagę poświęcono również drogom kalwaryjskim, na których posadzono nowe drzewa. Podobnych zabiegów odnośnie drzewostanu dokonano w 1961 r., w latach 1969–1970 oraz ostatnio w 2005 r. Pielęgnacja parku kalwaryjskiego wymaga nieustannej troski. Odgrywa on jednak ważną rolę, wytyczając szlak pątniczy, chroniąc pielgrzymów przed słońcem i deszczem, a także jest ważnym elementem plenerowego sanktuarium.

Od połowy lat sześćdziesiątych aż do początku lat siedemdziesiątych trwał gruntowny remont poszczególnych obiektów, który rozpoczęto od kościoła Wniebowzięcia w Porębie. Prace renowacyjne objęły całość obiektu wewnątrz i na zewnątrz, wymianę pokrycia dachowego oraz tynków zewnętrznych⁴⁵. Na miejscowej Górze Kalwarii poddano renowacji trzy krzyże, pod którymi został umieszczony ołtarz. W tym miejscu podczas uroczystości patronalnych odprawiana jest liturgia nieszporów oraz nabożeństwo na zakończenie obchodów Stacji Męki Pańskiej, połączone z błogosławieństwem sakramentalnym⁴⁶. Wzrastająca liczba pielgrzymów i nieco zmieniony charakter prowadzenia nabożeństwa na Kalwarii, podczas któ-

⁴³ HANICH, *dz. cyt.*, s. 131.

⁴⁴ *Kronika klasztoru, 1945 rok.*

⁴⁵ Większość prac wykonywano metodą gospodarczą. Często pracy specjalistycznej firmy towarzyszyła pomoc okolicznych mieszkańców, którzy chętnie włączali się w dzieło odnowy Kalwarii. Otynkowano następujące kaplice: w 1971 r. — Dom Heroda, Przyjęcie Krzyża Świętego; w 1972 r. — Pałac Annasza, Wieczernik, Domek Maryi, Drugi Upadek Pana Jezusa, Koronacji Matki Bożej oraz Zdrada Judasza; zob. *Kronika klasztoru, 1965 r., 1971 r. i 1972 r.*

⁴⁶ Prace objęły wykonanie trzech krzyży z lasyko oraz mensy ołtarzowej umieszczonej na betonowym podium. Prace wykonał Emil Urbacki z Prószkowa; zob. *Kronika konwentu, 1968 rok.* W tym samym celu został wykonany ołtarz na balkonie kościoła w Porębie; zob. *tamże, 1969 rok.*

regu ważną rolę odgrywają kazania, wymusiły instalację nagłośnienia, dzięki któremu uczestnictwo wiernych w nim stało się bardziej czynne⁴⁷.

Na mocy ustawy z 23 czerwca 1971 r., regulującej sprawę własności dóbr kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, dokonano zapisu gruntów kalwaryjskich na własność franciszkanów. Tym samym 9 października 1971 r. po raz kolejny w historii Zakon Braci Mniejszych stał się właścicielem sanktuarium. Unormowana sytuacja prawna stała się przyczyną spokojnego rozwoju ważnego ośrodka religijnego w diecezji opolskiej.

W latach 80-tych rozpoczęto kompleksową restaurację poszczególnych kaplic stacyjnych Kalwarii. Jej celem miało być przywrócenie zewnętrznego ich wystroju z końca XIX w. Odnowie podlegała polichromia, witraże oraz ruchome wyposażenie kaplic. Pierwszym z odnowionych w ten sposób obiektów był kościół Świętego Krzyża. W krótkim czasie okazało się, że koszty tej inwestycji znacznie przekraczają możliwości finansowe pielgrzymów i klasztoru. W marcu 1997 r. została powołana do życia Fundacja Sanktuarium Góry Św. Anny, w skład której wchodziły firmy i zakłady przemysłowe Opolszczyzny⁴⁸. Fundacja postawiła sobie za cel renowację kaplic kalwaryjskich, przejmując na siebie znaczną część jej kosztów. Od tego momentu kolejne obiekty zostają poddane gruntownej odnowie, która obejmuje całość, zarówno wewnątrz, jak i z zewnątrz. W wyniku działań Fundacji mogą być systematycznie przeznaczane znaczące sumy, które sprawiają, że miejscowa Kalwaria uzyskuje świetność, jakiej dotąd nie miała.

Historia miejscowej Kalwarii ściśle związana jest z burzliwą historią Śląska. To ona wyciska znaczące piętno na kolejnych etapach jej rozwoju, który przeplatany jest wzlotami i świetnością oraz okresami jej podupadania i niszczenia. Analiza pokazuje, że duch pobożności pasyjnej, który zrodził się w sercach wiernych u jej początku, pozwolił przetrwać najtrudniejsze etapy. Ważną rolę odegrał ród fundatorów, który pomimo wielu przeciwności trwał w postanowieniu i prowadził skutecznie do celu. Owocem tego dzieła jest bujny rozwój kultu Męki Pańskiej, który ma swój początek w połowie XVIII w., kiedy to zainicjowano trwające do dziś

⁴⁷ Nagłośnienie wykonano przy kościele w Porębie, *Bramie Wschodniej*, w *Dolinie Jozafata*, przy *Wieczerniku*, *Domku Maryi*, *Ratuszu Piłata*, kaplicy *Płaczących Niewiast* i kościele *Świętego Krzyża*.

⁴⁸ Zakłady Azotowe „Kędzierzyn” S.A. w Kędzierzynie-Koźlu; Cementownia „Strzelce Opolskie” S.A. w Strzelcach Opolskich; Elektrownia Opolo S.A. w Brzeziu k. Opola; Zakłady Chemiczne „Błachownia” S.A. w Kędzierzynie-Koźlu; Zakłady Cementowo-Wapiennicze „Górażdze” S.A. w Choruli; Fundacja Rozwoju Śląska w Opolu; Urząd Miasta i Gminy w Leśnicy; Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców na Śląsku Opolskim w Gogolinie; Śląskie Zakłady Przemysłu Wapienniczego „OPOLWAP” S.A. w Tamowie Opolskim; Prowincja św. Jadwigi Śląskiej Zakonu Braci Mniejszych z siedzibą we Wrocławiu; Klasztor Zakonu Braci Mniejszych w Górze św. Anny; J. GOHLY, *Fundacja „Sanktuarium Góry Świętej Anny” 10 lat istnienia i działalności 1996–2006*; zob. aneks w: MITKOWSKA, *Kalwaria na Górze Świętej Anny*, s. 96.

nabożeństwo kalwaryjskie. Praktykowanie tej pobożności ma ścisły związek z drogami kalwaryjskimi, kościołami, kaplicami, modlitwami, głoszonymi kazaniami i tym wszystkim, co sprawia, że wydarzenia związane z Męką Zbawiciela, jakie miały miejsce w Jerozolimie, stają się obecne tu i teraz w Nowej Jerozolimie. Owo *hodie* służy zbudowaniu i polepszeniu ludzi, o czym świadczy relacja jednego z duchownych z 21 grudnia 1811 r., który wyznał,

że dzięki temu miejscu pielgrzymkowemu wiele dobrego zostało zrobione. Nie jest to zwyczajne miejsce, gdzie tylko pielgrzymuje się do jednego obrazu. Z tym miejscem łączy się coś więcej, co służy zbudowaniu i polepszeniu ludzi. Tutaj historię i wspomnienia cierpienia i śmierci naszego Odkupiciela stacje przedstawiają w żywy sposób, za pomocą obrazów i posągów. Według mnie, obiekt ten nie jest dla żadnego chrześcijanina obojętny czy niepotrzebny. Nie powstał ani dla wygody tutejszych duchownych, ani nie może nikogo wzbogacić, lecz został ufundowany przez hrabiego Gaschina z pobożnej pobudki dla chwały Bożej, aby zwykły człowiek nie tylko przez duchowne mowy, lecz także przez żywe rozważanie wizerunków i postaci został poruszony i ulepszony⁴⁹.

Dzięki swojemu silnemu oddziaływaniu religijnemu miejscowe sanktuarium plenerowe wpisuje się w wielowiekową tradycję przybliżania wydarzeń zbawczych, kształtując tym samym specyficzną pobożność pasyjną. Potęgują ją skopiowane miejsca tak ściśle związane z wydarzeniem zbawczym Jezusa Chrystusa, dzięki czemu *hodie* zbawcze wciąż trwa, a przywoływane w anamnezie uobecnia się w życiu poszczególnego pielgrzyma nawiedzającego Kalwarię i przeżywającego Mękę Zbawiciela krok po kroku. W takim przeżywaniu z pewnością pomaga duchowość franciszkańska, przesycona elementami kultu i czci Męki i Śmierci Pana naszego Jezusa Chrystusa, od początku związana z miejscową Nową Jerozolimą, a od trzech i pół wieku z sanktuarium.

300 Jahre des Heiligtums und der Passionsfrömmigkeit auf dem Sankt Annaberg in Oberschlesien

Zusammenfassung

Der größte Wallfahrtsort in Oberschlesien — Sankt Annaberg — feiert das 300jährige Jubiläum des dort bestehenden Kalvarienberges, der über 30 Kapellen, darunter 3 große zählt. Der Autor bespricht die Anfänge und die Entwicklung des Kalvarienberges, dessen Stifter der Graf von Gaschin war. Bis heute begeht man ein paarmal im Jahr die Kalvarienbergfeierlichkeiten, während deren spezielle Predigten gehalten werden. Die Betreuer des Wallfahrtsortes und des Kalvarienberges sind die Franziskanerpatres. Dank seines großen religiösen Einflusses spielt seit vielen Jahrhunderten der Wallfahrtsort Sankt Annaberg eine

⁴⁹ Reisch, s. 181.

große Rolle bei der Verbreitung der Heilstaten und der Gestaltung einer spezifischen Passionsfrömmigkeit. Dabei sind die nachgebauten Stellen wichtig, die mit den Heilstaten Jesu verbunden sind, dank deren das Heils-*hodie* fortgesetzt wird und bei der Anamnese vergegenwärtigt wird im Leben der Pilger, die den Kalvarienberg besuchen und dabei die Passion Christi erfahren. Dabei verhilft die franziskanische Spiritualität, die viele Elemente der Leidens- und Todesverehrung Christi beinhaltet und von Anfang an mit dem Neuen Jerusalem und dem Wallfahrtsort Sankt Annaberg in Oberschlesien verbunden ist.